

Forfatter:

Klaus Nielsen

Redaktør:

Johnny Kondrup

Regulativ for punktkommentarer

1 Indledning

1.1 Begreber og afgrænsninger

1.2 Punktkommentarens formål

2 Verbalkommentarer

2.1 Overordnede mål

2.2 DDO som tærskel

2.3 Eksempler

2.3.1 Grundtvigs fordanskninger

2.3.2 Grundtvigs arkaiserende sprogbrug

2.3.3 Idiomatiske ord og vendinger

2.3.4 Forældede ord

2.3.5 Dialektale og andre særsproglige vendinger

2.3.6 Ord, som har skiftet betydning

2.3.7 Ord i en usædvanlig betydning

2.3.8 Faste udtryk, talemåder og ordsprog

2.3.9 Syntaks

2.3.10 Fremmede ord og passager

2.3.11 Ugennemskuelig ortografi

2.4 Grænseområder

2.5 Grundtvigs selvkommenteringer

2.6 Negativ definition

2.7 Formalia - verbalkommentarens udformning

2.7.1 Lemma

2.7.2 Forklaringen

2.7.3 Interpunktion og ortografi

3 Anvendt litteratur

1 Indledning

1.1 Begreber og afgrænsninger

Med betegnelsen punktkommentar forstås lokale forklaringer til et specifikt ord eller en specifik passage i Grundtvigs tekst. Det punktkommenterede ord (eller den punktkommenterede passage) kaldes lemma. Udgavens punktkommentarer består af to overordnede kategorier:

- Verbalkommentarer
- Opmærkninger til udgavens registre

Kun i forbindelse med verbalkommentarerne er der tale om lokale og individuelt forfattede punktkommentarer. Registeropmærkningerne er i stedet baseret på en genbrug af forklaringer til ofte genkommende stof. Disse kan med fordel opfattes som en slags ordbog eller leksikon over elementer, som Grundtvig ofte henviser til. Udgavens registre er følgende:

- Stedregister
- Personregister
- Mytologisk register
- Titelregister
- Bibelstedsregister

Kun verbalkommentarerne skrives enkeltvis og samles i en kommentarfil (fx 1809_117_com.xml). Denne vises på siden i en separat fane. Forklaringerne til udgavens registerstof skrives derimod kun én gang i den pågældende register-fil (fx myth.xml) og kan derefter genbruges. Hver gang Grundtvig nævner Odin, opmærkes navnet med samme kode `<rs type="myth" key="myth59">`. Når brugeren klikker på navnet, åbnes et pop-up-vindue med det mytologiske registers generelle oplysninger om asernes overhoved.

Udgavens punktkommentarer omfatter *ikke* realkommentarer og intertekstuelle referencer således som praksis har været tidligere. Oplysninger af real- eller intertekstuel karakter kan undtagelsesvis indgå som supplement til en verbalkommentar jf. pkt. 2.4.

1.2 Punktkommentarens formål

En punktkommentar skal hjælpe læseren forbi en lokal vanskelighed i teksten. Hvor den overgribende kommentar (dvs. indledning og tekstredegørelse) skal give læseren en række forkundskaber for at forstå værket som helhed, er hensigten i punktkommentaren at fokusere på værkets enkeltdele.

En punktkommentar skal ikke (nødvendigvis) tage hensyn til værket som helhed; dog er

det afgørende, at den er kontekstfølsom. En forklaring af et vanskeligt ord må ikke stride imod den umiddelbare kontekst, som ordet optræder i. Det betyder fx, at ordet 'hegle' ikke må forklares med betydningen 'kritisere', hvis det helt åbenlyst i konteksten sigter til det at kæmme smør. Den umiddelbare kontekst kan i denne sammenhæng ikke bestemmes som en fast størrelse. Det vil variere fra situation til situation, hvor 'langt væk' fra lemma man er nødt til at gå for at afklare konteksten. Den kontekst-døve kommentar, som Johnny Kondrup kalder denne type (2010, s. 485), er ofte mere forstyrrende end ingen kommentar, og det er derfor vigtigt, at filologen inddrager konteksten i sine betragtninger.

Punktkommentaren kan ikke udviske den afstand i tid, der eksisterer mellem værket og læseren. Den kan i stedet fungere som mægler eller brobygger i mødet mellem de to. Ej heller skal punktkommentarer efterstræbe at sikre læseren den *rette* forståelse; en sådanne findes ganske enkelt ikke. Derimod skal punktkommentaren sikre, at læseren ikke får en *forkert* forståelse af den lokale passage.

Punktkommentaren har derfor principielt to opgaver:

- at gøre læseren opmærksom på, at den historiske afstand byder på forståelsesvanskeligheder, og
- at tilbyde læseren den nødvendige viden for at forstå den lokale vanskelighed og komme videre i læsningen.

Især i poetiske værker kan der være vanskeligheder i teksten, som ikke skyldes den historiske afstand mellem tekst og nutidig læser, men må tilskrives genren og det poetiske sprogs hang til flertydigheder. Inden for kommentarteori taler man om hhv. primær og sekundær dunkelhed, hvor kun den sidste beror på den historiske afstand. Primær dunkelhed (eller poetisk dunkelhed, som den også kaldes) skyldes i stedet forfatterens eget vanskelige sprog.

Punktkommentarerne i *Grundtvigs Værker* opererer ikke fast med denne distinktion i udvælgelsen af ord og passager til kommentering. Dog kan den være nyttig, når man i poetiske værker står over for tilfælde af primær dunkelhed. Her kan det være vanskeligt at give en dækkende forklaring. Hvis dunkelheden kan tilskrives genren eller sprogbrugen, skal filologen ikke forsøge at opløse den og forklarer den i alle dens detaljer. Derimod skal læseren tilbydes en forklaring, som ikke afskærer poetiske betydningslag, og som gør opmærksom på, at her er tale om netop en poetisk og flertydig udtryksform.

2 Verbalkommentarer

2.1 Overordnede mål

Verbalkommentarerne skal forklare vanskeligt forståelige ord eller passager i Grundtvigs

tekst. De skal bl.a. kompensere for den historiske udvikling, som sproget er undergået siden værket blev skrevet. Johnny Kondrups beskrivelse i *Editionsfilologi* (2011, s. 393) passer glimrende til udgavens retningslinjer:

Verbalkommentarerne identificerer ord, som er blevet forældede og ikke længere findes i brug, samt ord, der har ændret betydning. Den sidste gruppe kan være svær at identificere, men er tilsvarende vigtig, fordi ordene ukommenteret får moderne læsere til at tro, at de forstår, hvad de faktisk ikke forstår.

Kommentarernes forklaring må ikke brede sig ud over det, der er relevant for lemma; der kommenteres med andre ord kun 'i første potens', fx:

Daarekiste-Snak] vrøvl, forrykt tale.

men ikke:

Daarekiste-Snak] vrøvl, forrykt tale; dårekister har formentlig eksisteret siden middelalderen og var forvaringssteder, primært til farlige sindssyge; den ældste omtale af en dårekiste findes i et pantebrev fra Ribe 1454; dårekisterne afløstes af helbredelsesanstalter, de nuværende psykiatriske hospitaler, i 1800-tallet.

2.2 DDO som tærskel

Grænsen for verbalkommentarerne i *Grundtvigs Værker* er *Den Danske Ordbog* (DDO). Det betyder, at alle ord, som forklares entydigt i DDO, ikke kommenteres. Det gælder også vanskelige ord som "sejd", "hedenold" og "hartad".

Kun hvis et vanskeligt ord har *forskellige* betydninger i DDO, lader vi en verbalkommentar pege på den rigtige.

Et eksempel fra *Kirkens Gienmæle* (1825), s. 4:

Det nytter derfor slet ikke, Alt hvad Forf. snakker, frem og tilbage (S. 303-35) om, hvilken Modsætning han vil have mellem Catholicismens og Protestantismens **Symboler**; thi dermed siger han jo kun, hvordan den protestantiske Kirke skal være,

Punktkommentaren til 'Symboler' lyder:

bekendelsesskrifter, dvs. de skrifter, der rummer et kirkesamfunds grundlæggende troslære.

Denne betydning af ordet 'symbol' findes ganske vist i DDO (betydning nr. 3), men vi kommenterer for at sikre læseren mod at misforstå passagen ud fra den mere almindelige betydning: 'tegn eller figur'.

Når et ord er **entydigt** forklaret i DDO, kommenterer vi **ikke**.

2.3 Eksempler

Herunder følger en række eksempler på de kategorier, som i de fleste tilfælde verbalkommenteres.

2.3.1 Grundtvigs fordanskninger

af fremmedord. Et eksempel er ordet 'Folke-Art' fra *Lykønskning til Danmark* (1847), s. 18. Verbalkommentaren hertil lyder:

Ordet findes ikke på dansk, men er Grundtvigs fordanskning af Herders begreb "Volksart" om et folks identitet som forankret i dets modersmål, kultur og historie.

2.3.2 Grundtvigs arkaiserende sprogbrug

Grundtvigs sprog er ofte arkaiserende og egenartet. Dansk-nordiske ord og vendinger kommenteres i nødvendigt omfang, dvs. hvor de byder på vanskeligheder for læseren, fx 'Gylden-Aaret' og 'Vidskab' (som begge forklares i ODS). Sidstnævnte optræder bl.a. i *Om Nordens videnskabelige Forening* (1839) og kommentaren hertil lyder:

kundskaber eller videnskab (arkaiserende). For Grundtvig havde begrebet et videre, eksistentielt, livsforklarende perspektiv; se generelt Christensen (1998) og Simon (1962), f.eks. s. 35: vidskabens formål er "d'éclairer l'existence humaine", 'at oplyse den menneskelige eksistens'.

2.3.3 Idiomatiske ord og vendinger

Faste ord og vendinger, som er dannet af Grundtvig, kommenteres, fx 'Drenge-Videnskabelighed' i betydningen 'umoden og snævert forstandsmæssig forskning eller undervisning.' Desuden kommenteres faste ord og vendinger, som hos Grundtvig har en

afvigende betydning, fx 'Folke-Raad' i betydningen 'rådgivende ständerforsamling', og 'den sorte Skole' i betydningen 'latinskolen'; før Grundtvig forbandtes begrebet i nordisk (og tysk) folketro med en trolddomsskole i Wittenberg.

2.3.4 Forældede ord

Ord, som i dag er forældede, fx 'dræbe', dvs. lovprisende digt i den oldnordiske litteratur.

2.3.5 Dialektale og andre særsproglige vendinger

kommenteres, fx 'Sællandsfar' = sjællænder og 'Rygstyd' = rygstød, rygstøtte.

2.3.6 Ord, som har skiftet betydning

siden Grundtvigs tid, fx 'Høiskole' som betød højere læreanstalt eller universitet, 'forloren' som betød fortabt. Andre eksempler er: 'daarlig' = tåbelig; 'intet mindre end' = alt andet end; 'alt' = allerede; 'jo' (efter nægtelse) = ikke; 'brød sig ikke om' = var ligeglad med; 'Rejsning' = holdning; 'uforbæderlig' = kan ikke være bedre.

Det er ord af denne type, som ukommenterede ville få moderne læsere til at tro, at de forstår, hvad de ikke forstår.

2.3.7 Ord i en usædvanlig betydning

Ord, som i konteksten forekommer i en usædvanlig betydning. At der er tale om en afvigelse fra den normale betydning signaleres med et 'her', fx Tilsætning] her: tilføjelse.

2.3.8 Faste udtryk, talemåder og ordsprog

Hovedformålet med verbalkommentarer til ordsprog og lignende er at tilbyde læseren en forklaring til hvad der ofte kan være en dunkel passage i Grundtvigs tekst. Derfor gives først en 'oversættelse', hvis denne er påkrævet, og derefter en identifikation med henvisning til ordsprogets nummer i Mau. Hvis det ikke optræder her, kan man se hos Tang Kristensen. Identifikationen er dog i sig selv også værdifuld. Grundtvigs flittige brug af ordsprog og lignende siger noget om hvilke læsere, han har haft i tankerne. Da vi ikke kan forvente, at vore læsere på egen hånd kan identificere disse ordsprog, lader vi verbalkommentarer udpege dem.

Et eksempel fra første strofe af "Romer-Vise" (1837), linje 1:

Til Hjerte ei gaaer hvad fra Hjerteløs kom,

Verbalkommentaren hertil lyder:

variant af ordsproget “Hvad der ikke er gaaet fra Hjærtet, gaar heller ikke til Hjærtet. (siges om en Kone, som ‘ikke elsker sine Stifbørn, men vel de Børn, som hun selv har født til Verden’), Mau nr. 3.762.

Udover at oplyse nummeret i Mau (alternativt hos Tang Kristensen) skal vi oplyse nummeret i Grundtvigs egen ordsprogssamling *Danske Ordsprog og Mundheld* (1845), hvis ordsproget eller udtrykket optræder der. Et eksempel fra *Nyaars-Morgen* (1824), strofe 6, linje 5-6:

Om Soel vilde gemme
Lidt Guld i min Mund

Kommentaren hertil lyder:

jf. udtrykket ‘morgenstund har guld i mund’, som betyder, at den lyse morgen bringer glæde og livslyst efter natten. Mau nr. 6.590; Grundtvig 1845, nr. 1.855.

Ordsprog findes lettest ved at slå op i ODS på et af de centrale ord. Fx oplyses nummeret i Mau under artiklen for 'Mund'. Derudover har vi både Mau og Grundtvig 1845 elektroniske på fællesdrevet i nogenlunde søgbare PDF'ere.

2.3.9 Syntaks

Når syntaksen skønnes at hæmme forståelsen, gives en verbalkommentar. Denne må ofte knytte sig til en passage og ikke kun et enkelt ord. Det kan bl.a. være stærkt afvigende ordstillinger i værker i bunden form eller forældede bøjningsformer. Til følgende verslinje er fx knyttet en verbalkommentar:

Thi **lære** hver en Gundelach

Verbalkommentaren giver følgende forklaring til lemmaet 'lære': dvs. bør lære (konjunktiv).

En ofte optrædende grammatisk konstruktion hos Grundtvig er optativen, dvs. ønskeformen, som (især på Grundtvigs tid) kunne indikere både en ønskende og en

befalende modus. Her er et eksempel fra første strofe af "Den signede Dag" (1826):

Den signede Dag med Fryd vi seer,
 Af Havet til os opkomme;
 Den lyse paa Himlen, meer og meer,
 Os alle til Lyst og Fromme!

Verbalkommentaren giver følgende forklaring til lemmaet 'Den lyse': dvs. må den lyse (optativ).

Til angivelse af grammatiske forhold anvendes de latinske, ikke de danske betegnelser (fx 'præsens' i stedet for 'nutid'). Dette gælder også de mere sjældne som optativ eller imperativ.

Det er **kun** nødvendigt at forklare ældre former som fx præsens pluralisformer uden -r, hvis teksten giver anledning til misforståelser.

2.3.10 Fremmede ord og passager

verbalkommenteres - dog stadig med DDO som tærskel. Det betyder, at alment kendte ord som 'ergo', 'a la' og 'donna' ikke forklares. Skandinaviske og engelske ord eller passager oversættes ikke. Hvis disse er kommentarkrævende, gives dog en forklaring.

Enkeltord forklares ud fra ordbogsoplæg, og vi angiver derfor ikke, hvem der har oversat. Længere passager oversættes af GV. Oftest er der tale om litterære citater, hvorfor en allerede udgiven dansk oversættelse kan anvendes. Findes en sådan ikke, eller er den ikke dækkende, oversætter vi selv. I disse tilfælde anføres: (overs. GV). Et par eksempler på de forskellige typer gives her:

Mottoet til "Papegøien og Skaden" (1809) lyder således:

"Mutato nomine de vobis fabula narratur".

Det er et tillempet citat af Horats og kan derfor ikke overtages fra den danske oversættelse. Verbalkommentaren lyder: lat., 'hvis navnet skiftes ud, handler historien om jer' (overs. GV).

I "Æsthetisk Litteratur" (1809) citeres Vergil på latin:

Per varios casus, per tot discrimina rerum Tendimus in Latium – – – /
 har svævet mig for Øret og i Tanken (...)

Verbalkommentaren hertil lyder: lat., 'Gennem alt vekslende held og gennem mangfoldige farer er vi på vej til Latiums land'. Citat fra Vergils *Aeneide*, 1. bog, vers 204-205 (overs. Due 1996, s. 15).

Et enkelt fremmedord forklares på følgende vis:

vortex] lat., hvirvel.

Ved fremmedsproglige ord og vendinger gives der, hvor det skønnes nødvendigt, først en leksikalsk oversættelse, dernæst efter komma og 'her:' en kontekstbestemt betydning, fx:

stupor] lat., sløvhed, her: måben.

2.3.11 Uigennemskuelig ortografi

Hvis et ord pga. en afvigende, men tilladt, stavemåde kan forveksles med et andet ord, verbalkommenteres fx 'syndes' = syntes.

2.4 Grænseområder

En verbalkommentar kan undtagelsesvis indeholde stof, som normalt hører hjemme under realkommentarer eller intertekstuelle referencer. Dette kan forekomme:

- som supplement til en egl. verbalkommentar
- når en rent sproglig forklaring ikke er dækkende

Et eksempel fra "Æsthetisk Litteratur" (1809), s. 262:

Her se vi Baggesen i den Dragt, hvori han først og maaske mest behagede sine Landsmænd; men som det synes, sjeldnere sig selv. Aldrig har han i komisk Dybde og Heelhed naaet Holberg, mindre Vessel i sit eneste mageløse Værk, og undertiden kunde man vel være fristet til at gentage Baggesens egne Ord:

Skriv først en Kjærlighed foruden Strømper,
Før du agerer **votre serviteur!**

Punktkommentaren lyder:

fr., 'deres tjener' eller 'til deres tjeneste'. Her en hentydning til

ugeskriftet *Votre Serviteur Otiosis* (*Til deres tjeneste i fritiden*) udgivet af Johan Herman Wessel i 1784-1785.

Lemma skal først og fremmest oversættes til dansk. Men da dette ikke forklarer den betydning, vi formoder at Grundtvig har tiltænkt, gives en yderligere forklaring med den intertekstuelle reference til Wessels tidsskrift. Argumentet er, at læseren møder punktkommentaren med en forventning om at blive oplyst om ordets eller passagens betydning. Giver vi kun oversættelsen, opfylder vi kun dette halvt, og oversættelsen mister principielt sin værdi. Situationen er sammenlignelig med rene verbalkommentarer, hvor et ord kan forklares med flere betydninger, som alle kan passe ind i konteksten. Her er det verbalkommentarens opgave at holde tekstens betydningspotentialer åbent for læseren, og ikke låse ham fast i én betydning.

Et andet eksempel fra *Græsk og Nordisk Mythologi* (1847), s. 37:

Dette er Indholdet af Demeter-Hymnen, naar man springer over hvad der fortælles om Gudindens Bedrifter i sin Kiællinge-Dragt, da hun, blandt andet, selv skal have stiftet de **Eleusinske Mysterier**, thi hvor vigtig en Mine end Sligt kan give sig, og om end Ordsproget stadfæster sig, at blind Høne finder ogsaa et Korn, saa er det dog langt mindre Mythe end Kiællinge-Snak.

Punktkommentaren lyder:

kultiske ceremonier i byen Eleusis, hvor indviede dyrkede gudinden Demeter og datteren Persephone.

Her har ordet 'Mysterier' en kommentarkrævende betydning (dvs. 'ceremonier'), og det er både passende og naturligt at inddrage 'Eleusinske' i forklaringen.

2.5 Grundtvigs selvkommenteringer

Til tider kommenterer Grundtvig selv sine værker. I fx *Danske Kæmpeviser* (1847) giver Grundtvig en række forklaringer til vanskelige eller forældede ord i viseteksterne. Grundtvigs egne forklaringer behandles på lige fod med den øvrige tekst, dvs. forsynes med en verbalkommentar, hvis de i sig selv er kommentarkrævende eller evt. fejlagtige i forhold til lemma. Det kommenterede ord i viseteksten, dvs. Grundtvigs lemma, kommenteres efter vores retningslinjer - også selvom Grundtvigs forklaring måtte være dækkende.

2.6 Negativ definition

Punktkommentarerne omfatter **ikke** følgende kategorier:

- Realkommentarer
- Intertekstuelle referencer (gælder både eksternt som internt i forfatterskabet)
- Biografisk udlæggende kommentarer
- Begrebsforklarende kommentarer
- Teologiske kommentarer
- Fortolkende kommentarer

2.7 Formalia - verbalkommentarens udformning

2.7.1 Lemma

Lemma opmærkes med xml-koder i selve txt-filen. På hjemmesiden vises opmærkningen af lemma med en grøn farve.

Hvis det er nødvendigt at gengive lemma i selve forklaringen, gøres dette uden anførselstegn og på nudansk.

Lemma er altid et *helt* ord, dvs. at man fx lader genitiv-s indgå i lemma og at sammensætninger ikke adskilles i opmærkningen fx

Høiskolens - ikke Høiskolens
Heglehoveder - ikke Heglehoveder

Når teksten er lemmatiseret og opmærket i txt-filen, køres teksten gennem en numerator, som automatisk tildeler hvert lemma et nummer. Der kan efterfølgende indføres nye lemmata manuelt. Disse tildeles numre uden for den fortløbende nummerering. **Nye lemmata skal indføres 'på den rigtige plads' i kommentarfilen.**

Når flere lemmata er ens og kan forklares ud fra samme verbalkommentar, kan man 'genbruge' forklaringen ved at henvise til samme kommentarnummer. Genbrug af denne type kan kun foretages inden for samme div-element. Dvs. hvis et kommentarkrævende ord optræder flere gange i fx to af en samlings digte, oprettes to kommentarnumre: ét for hvert digt. Et eksempel på denne praksis ses i *Danske Kæmpeviser* (1847).

2.7.2 Forklaringen

skal i videst mulig omfang kunne erstatte lemma i forholdet 1:1, dvs. at forklaringen skal angives med samme bøjning og tempus. Er lemma et verbum i præsens, skal forklaringen

også stå i præsens, fx:

Den Sladderhank jeg hurtig **stiller**

Verbalkommentaren lyder (også i præsens): dæmper.

Hvis der indgår et genitiv-s i lemma, skal forklaringen også indeholde en genitivform, fx:

just derfor maa **Høiskolens** Virksomhed, langt fra at begunstige disse i
Regelen halsbrækkende og altid farlige Spring

Verbalkommentaren lyder: den højere læreanstalts eller universitetets.

Første bogstav er lille, medmindre forklaringen udgør en helsætning. Alle kommentarer afsluttes med punktum eller tilsvarende tegn.

2.7.3 Interpunktion og ortografi

I punktkommentarerne anvendes grammatisk komma, og der følges den til enhver tid gældende udgave af *Retskrivningsordbogen*.

Udenlandske ord skrives i kursiv eller i enkelte gåseøjne. Dette gælder dog ikke gængse ord og udtryk, der optræder i DDO.

3 Anvendt litteratur

- Kondrup, Johnny (2010) "Kommenteringens faldgruber" i: *At være sig selv nærværende*, festskrift til Niels Jørgen Cappelørn, København, s. 480-496.
- Kondrup, Johnny (2011) *Editionsfilologi*. København